

Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak
İsmail Kara
Dergâh Yayınları, 539 Sayfa, 20017

Dergimizdeki yazılarından tanıdığınız Prof. Dr. İsmail Kara ile konuştuk: **“Sultan Abdülhamid Üzerinden de Bir Bölünme Yaşıyoruz”**

Prof. Kara yeni çıkan *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak-Çağdaş Türk Düşüncesinde Din Siyaset Tarih Medeniyet* kitabı üzerinden Sultan II. Abdülhamid’in Osmanlı ve İslâm modernleşmesindeki rolünü anlattı.

Yeni yayınlanan Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak-Çağdaş Türk Düşüncesinde Din Siyaset Tarih Medeniyet kitabınız üzerine konuşmak istiyoruz. Neler var bu kitapta diye başlayabilir miyiz?

Çağdaş İslâm ve çağdaş Türk düşüncesine dair yazdığım uzun makalelerin gözden geçirilmiş ve tasnif edilmiş hallerinden oluşan bir kitap bu. Sunuş’ta da söylüyorum ya, aslında 2003’te yayınlanan *Din ile Modernleşme Arasında* kitabının ikinci cildi denebilir. Fakat ona birinci cilt demediğimiz için bunu da farklı bir adla yayınlamak iktiza etti. Kavramlara, meselelere, fikir adamlarına ve kitaplara eğilen yazılar dört bölümde yer alıyor. Birinci bölümde İslâmcılık tarihi ve ana meseleleri tartışılıyor. Bu bölümdeki “İslâmda Ruhbanlık yok mudur?” yazısı hilafetin ve ilmiyenin, İslâmî ilimlerin otoritesinin, İslâm tarih tecrübesinin dün ve bugün

nasıl, hangi argümanlarla devredışı bırakıldığına yoğunlaşıyor. İkinci bölümde tarih ve medeniyet meseleleri, ilmiye konuları ve tartışmalar var. Üçüncü bölüm felsefe ve tasavvuf bahislerine eğiliyor. Dördüncü bölümde ise üç büyük mütefekkirin, Said Halim Paşa, Elmalılı Hamdi Efendi ve Nurettin Topçu’nun entelektüel biyografileri ve görüşleri var.

Kitabın ana başlığı da dikkat çekici. Ne anlatmak istiyorsunuz bununla?

Çağdaş İslâm ve çağdaş Türk düşüncesinin, bu düşüncelerin paralelinde, önünde veya arkasında yürüten siyasetlerin ana iddialarından biri İslâmın, Müslümanların kendileri kalarak yani Müslümanlıklarını sürdürerek yeni dünyada, modern düşüncenin ve hayatın içinde var olabilecekleri fikridir. Bu fikir bence 19. ve 20. yüzyılda en şeriatçısından en lai-

kine kadar İslâm dünyasındaki bütün fikir akımlarının, bütün aydınların ana davalarından, üst çerçevelerinden biri, belki birincisidir. İslâmdan ve Müslümanlıktan ne anladıkları, gelecek tasavvurlarında dinin nasıl bir yer tutacağı sorularına intikal ettiğimizde elbette fikir grupları ve aydınlar arasında, bir kısmı kayda değer olan farklar vardır. Bunu da tabii görmek lazım.

Bu meseleyi anlatmak için diyelim ki en batıcı uçta düşünülen Abdullah Cevdet’in ve onun çıkardığı *İctihad* mecmuasının da bir İslâm ve İslâmlaştırma projesi olduğunu söylüyoruz. Zaten ictihad İslâmî bir kavramdır ve çağdaş İslâm düşüncesinin en çok tartıştığı meselelerden biridir. Cumhuriyet ideolojisinin de daha zayıflamış bile olsa kendine göre bir İslâm projesi olduğunu söylemek bence yanlış olmaz.

»

“İslâmcılık da tektip bir hareket ve düşünce değil”

İslâmcıların yahut mütedeyyin insanların da Avrupalı olmak diye bir derdi, büyük bir başlığı var mı?

İlk bakışta yakışmıyor gibi gözüküyor ama hiç şüphesiz modern bir düşünce olarak İslâmcılık da modern bilim ve teknoloji ile, modern düşünce, felsefe ve siyasetle, modern siyasî kurumlarla, modern hayatla kuvvetli bir uyum arar. Bu arayış İslâmi ilimlerin ele alınış biçimini bile etkilemiştir. İl-

mi Tefsir hareketi bunun sadece bir göstergesi. İslâmcılık aynı zamanda bu modern unsurlara veya bir kısmına karşıdır, muhaliftir, o ayrı.

Avrupa düşmanlığıyla Avrupa taklidinin yan yana, içiçe olduğunu görmek lazım. Fakat taklit kısmına taklit demez, o kısımların zaten İslâma ait olduğunu, İslâm dünyasından Avrupa'ya geçtiğini savunur. Ayrıca İslâmın bütün iyilikleri ve güzellikleri içinde barındırdığını, bu türden fikir, kurum ve uygulamaların nerede gö-

rülürse görülsün İslâmın öz malı olduğunu, alınabileceğini seslendirir. “Hikmet müminin yitik malıdır” hadisinin modern dönemdeki yorumlarında bütün bu unsurları görmek mümkün. Elbette İslâmcılık da tektip bir hareket ve düşünce değil. Bunun tabii bir uzantısı olarak “Avrupalı olmak” meselesine bakışlarında da geniş bir yelpaze ve farklılıklar müşahade edilecektir. Ama teferruattan önce esası görmek lazım.

İsterseniz tam da bu noktada Akif merhumun meşhur beyitlerini bir daha hatırlayalım:

*Alınız ilmin garbın, alınız sanatını
Veriniz hem de mesainize son süratini
Çünkü kâbil değil artık yaşamak bunlarsız
Çünkü milliyeti yok sanatın ilmin yalnız.*

Bu beyitlerdeki sanat güzel sanatlar değil, teknoloji, zenaat ve sanayidir.

Bu ay vefatının 100. sene-i devriyesi vesilesiyle Sultan II. Abdülhamid'i kapağa taşıdık. Kitabımızda biri doğrudan, birkaçı da dolaylı olarak Abdülhamid'le, hilafetle, hilafet merkezi olarak İstanbul'la alakalı uzun makaleler var. Padişahın geniş mânada dinle alakalı düşüncelerini, uygulamalarını ele alıyor ve değerlendiriyorsunuz. Herhalde kitabımızın başlığını çağrıştıracak şekilde “Hem Müslüman Kalmak Hem Batılı Olmak” arabaşlığını da sadece “Halife Sultan İmparator: Sultan II. Abdülhamid Devrinde Din ve Siyaset Meselelerine Dair Birkaç Not” başlıklı uzun makalenizde kullanıyorsunuz. Problem olarak neyi görüyor ve neleri tartışıyorsunuz?

60 sonrası itibarıyla Sultan Abdülhamid'in Mustafa Kemal Paşa'nın, Cumhuriyetin, resmî tarihin karşısına konumlandırıldığını unutmamak lazım.

“Medine-i münevvere (Ravza-i mutahhara, Mescid-i Nebi), Mekke-i mükerreme (Kâbe-i muazzama, Mescid-i Haram) ve İstanbul'u aynı dünyanın/aynı bütünün bir parçası olarak resmeden bu tablo 19. ve 20. yüzyılda kuvvetlenen bir fikrin beklenebilir bir devamıdır” (*Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak*, s. 218).

Sultan Abdülhamid'in çok yönlü olarak uyguladığı hilafet ve ittifad-ı İslâm politikalarının burada mühim bir yeri var. Zaten İstanbul kısmının merkezinde Yıldız Camisi, sonra Üsküdar ve Sarayburnu (Topkapı, Ayasofya, Sultanahmet), Mescid-i Haram kısmının altında da Hicaz demiryolunun izleri var.

Devr-i Hamidinin son yıllarında hazırlanan, 27 Ramazan 1323/25 Kasım 1905 tarihli tablonun ressamı Mimârzâde Mehmet Ali Bey (öl. 1938) şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'nin damadıdır.

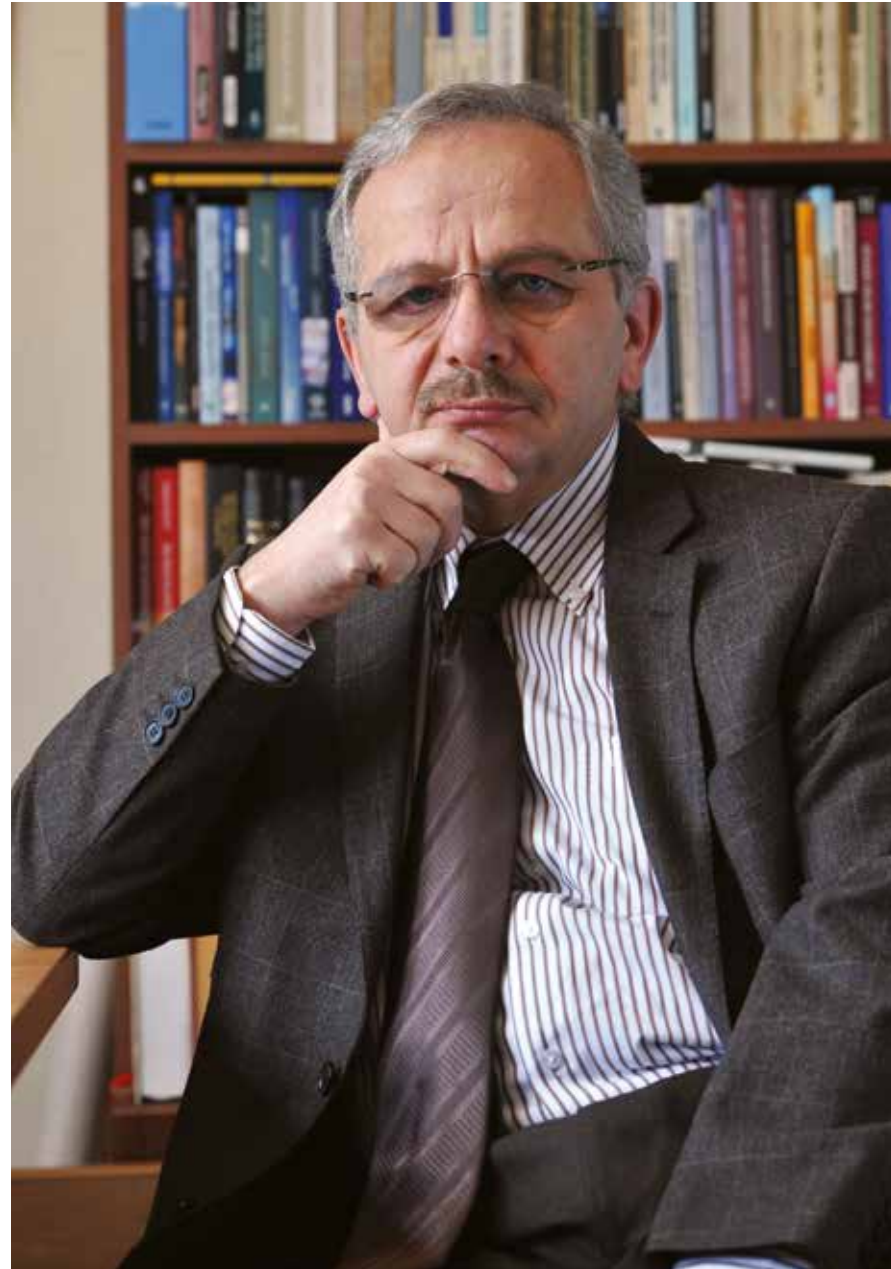
Sultan Abdülhamid Osmanlı ve İslâm modernleşmesinin önemli figürlerinden biridir. Yeniden İslâmlaşma politikalarının ve fikirlerinin de... Bu tartışma götürmez. Fakat bu önemli kişilik ve onun dönemi nasıl ele alınacak ve değerlendirilecek sorusuna intikal ettiğimizde bir savaş alanının içine düşüyoruz. İlmî ve fikri olmaksızın ziyade ideolojik bir savaştır bu. Yakın tarih bizde zaten canlı ve harareti yüksek kutuplaşmaların olduğu bir alandır. Bir taraf Sultan Abdülhamid'i evliya padişah, ulu hakan seviyesine çıkararak yaklaşıyor, diğer taraf ade-

ta İttihatçı geleneği sürdürerek onu kızıl sultan, müstebit, mürteci bir sultan olarak değerlendiriyor. Orhan Koloğlu *Abdülhamid Gerçeği Ne Kızıl Sultan Ne Ulu Hakan* başlıklı bir kitap yayınladı ama çok karşılık bulmadı.

Bir başka padişah hakkında bu ölçüde kutuplaşmalar var mı? Yoksa eğer nereden çıkıyor bu?

Güzel bir soru bu. İttihatçı geleneğin burada ciddi bir etkisi var şüphesiz. Fakat 60'lardan beri karşı karşıya olduğumuz hadise büyük ölçüde Cumhuriyet ideolojisiyle, onun getir-

diği yarılmalarla alakalı bence. Cumhuriyet ideolojisi taraftarları ve muhalifleri Abdülhamid üzerinden bir mücadele yürütüyorlar. Çünkü burada Abdülhamid bir semboldür ve bir taraf için müsbet Osmanlı'yı, hilafeti, İslâmcılığı, şanlı geçmişi, Cumhuriyet ideolojisi karşıtlığını temsil ediyor. Karşı taraf için de bütün unsurlarıyla menfi Osmanlı'yı. Menfi Osmanlı'nın içinde bir miktar din de var; geçmiş, gelenek ve tarih de var. Sembol kişilikler üzerinden yürüyen ve bir tarafla anlamlı bu mücadele kahramanlarla hainlerin, iyi devirlerle kötü >>

devirlerin yerlerini de değiştiriyor. 60 sonrası itibariyle Sultan Abdülhamid'in Mustafa Kemal Paşa'nın, Cumhuriyetin, resmî tarihin karşısına konumlandırıldığını unutmamak lazım. Sembolik olarak bunun anlamları var fakat bu tablonun, sembolik olanın hakikatin tamamı olarak anlaşılması büyük bir zaaf aynı zamanda. Biraz da latife kabilinden yalan tarihe karşı yeni bir yalan tarih inşa etmek diyorum ben buna. Eğitilmiş insanlar için tarihin bu düzeyde yani sadece hissiyat ve hamaset kademelerinde işleme- si bir toplum için hayra alamet değil. Tarihin ve büyük tarihî aktörlerin bütün kuvvet ve zaaflarıyla ele alınma-

sı gerekir, hiç değilse akademisyenler ve fikir adamları tarafından. Tarih ancak o zaman bize ait bir tecrübeler hazinesi haline gelebilir.

Son Osmanlı padişahı Sultan Vahdettin'in de benzer bir tartışma konusu olduğunu biliyoruz ama onun derecesi herhalde Abdülhamid'le kıyaslanamaz.

Hepsi bu kadar mı?

Elbette hepsi bu kadar değil ama bir başlangıç noktası olarak bu kısmı önemli.

İslâmcılık düşüncesine mensup fikir adamlarının, âlimlerin, şeyhlerin, ay-

dınların Sultan Abdülhamid'e karşı olduklarını ilk defa siz gündeme taşıdınız, değil mi?

Herhalde öyle. Önce 1986 yılında basılan *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*'nde, sonra da daha akademik olarak, delillendirilmiş bir şekilde *İslâmcıların Siyasi Görüşleri*'nde. İkinci kitaptaki başlıklardan biri "Bir 'Müstebit' Olarak II. Abdülhamid ve İcraatı"dır. Sultan Abdülhamid dönemi çalışan bir iki akademisyen arkadaşım bile bu kısmı okuduklarında çok şaşırıldıklarını bana söylemişlerdi. Mustafa Sabri Efendi, İskilipli Atıf Efendi, Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi, Bediuzzaman Said Nursi, Mehmet Akif, Elmalılı Hamdi Efendi, Said Halim Paşa... bunların hepsi ve metinleri Sultan Abdülhamid ve icraatı karşıtıdır.

Anlaşılması zor bir şey değil mi bu? Nasıl bakmak lazım buna?

Aslında değil ama 60 sonrası Türkiye'sinde herkes için anlaşılması zor bir şey oldu. "İslâmcı" birçok âlim ve aydın "evliya" bir halife sultana karşı çıkıyor, bu olacak şey değil diye bakıyorlar. Bana da 30 küsur yıldır en çok sorulan sorulardan biri budur. Mesele şu: Sanılanın aksine Sultanla İslâmcılar arasında yeni İslâm yorumlarına, yeni ahlâk anlayışına yakınlık açısından kaydedeğer bir mesafe yoktur. Sultan Abdülhamid'in her kademedeki mektepler üzerinden değiştirmeye, anlatmaya ve yerleştirmeye çalıştığı din ve ahlâk anlayışı İslâmcılarınkine çok çok yakındır. İtaat fikrini kuvvetlendirmek hariç ayındır desek başımız ağrımaz. İslahat konularında, medrese ve tekkelere bakışta, matbuat ve ulaşım, iletişim imkânlarının artırılmasında, İslâm dünyasıyla irtibatların kurulması ve kuvvetlendirilmesinde, İttihad-ı İslâm düşüncesinde de birbirlerine hayli yakın sayılırlar. Tekrarlayalım; Sultan'ın medrese ve tekkelerle, geleneksel yapılarla arası iyi değildir; hem fikren hem de fiilen. Ayrıca günlük yaşantısı ve alışkanlıkları itibariyle İslâmcılardan hayli modern bir adamdır.

Sadece siyasî modernleşmenin kendisinde değil, zamanlamasında birbir-

Sultan Abdülhamid'in her kademedeki mektepler üzerinden değiştirmeye, anlatmaya ve yerleştirmeye çalıştığı din ve ahlâk anlayışı İslâmcılarınkine çok çok yakındır.

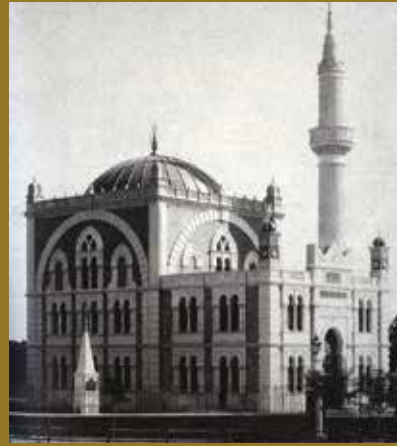
lerinden ayrılıyor ve uzaklaşıyorlar. İslâmcılar İttihatçılar ve Jöntürkler gibi meşruti idareyi hemen istiyorlar, kurtuluşu burada görüyorlar. İki defa meşrutiyet ilan etmiş, Kanun-i Esasi yayınlamış padişah ise kendince haklı olarak bunu zamana yaymak ve ipleri elinde tutmak istiyor. O da meşrutiyete yani yeni siyasî rejime bütünüyle karşı değil. Halkın ve Osmanlı idare sisteminin meşrutiyete hazır olmadığı, uluslararası siyasî şartların da aleyhte işlediği kanaatindedir. Sultanla İslâmcılar arasında mesafelerin olduğu veya koptuğu esas nokta burasıdır. Fakat bu merkezî siyasî kopuş alanı her şeye teşmil ediliyor, öyle anlaşılıyor, bu doğru değil. Unsurları ayırarak meseleyi ele almak lazım.

Bir önemli husus daha var ki bugün için bile mühimdir, o da Abdülhamid'in bazan vehim derecesine varan ama esasta haklı olan İngiltere diktatidir. İngilizlerin özellikle Mısır'da, Hindistan'da ve peşisıra İstanbul dahil Osmanlı topraklarındaki yeni İslâmcı hareketlenmeleri ve düşünceleri kontrol ettiği kanaatindedir. Bu belki Vehhabilikle irtibatlandırılabilir, geçmiş de olan bir hassasiyettir, belki de haklı bir endişedir. Burada enteresan bir paradoks var bence; kendisinin de hayli yakın olduğu yeni din yorumlarının İngilizler tarafından siyasî amaçlarla kullanılmasına, kaçınmasına karşı çıkmaktadır ama kendisi bunu özellikle eğitim sistemiyle yaygınlaştırmaktadır. Zor bir durum. >>

"Yıldız Hamidiye ve Selanik Hamidiye camilerinin umumi görünüşleri. İlkinin mimarı Nikolaos Celepis, ikincisinininki Vitallano Posseli. Sultan II. Abdülhamit tercih ettiği bu farklı-yabancı mimari üslup ile acaba kime hitap etmek istiyor ve nasıl bir görüntü vermeyi tercih ediyor? Osmanlı mimarisiyle, hilafet merkezi olarak yeniden inşa etmeye çalıştığı İstanbul'la irtibatları hangi düzeyde?"

Uluslararası sergilerde Osmanlı Devleti'ni teşhir etme, tanıtmaya ve bunun üzerinden bir imajlar-semboller manzumesi oluşturma biçimi (ki bu aynı zamanda padişahın kendisini, İslâm hilafetini, hanedanı ve saltanatı takdim ve "teşhir" ederken tercih edilen öncelikler demektir) ve burada yer alan unsurların görünümü de Ha-

mediye Camisi'nin muhtemel endişeleri ve öncelikleri ile tam bir paralellik arz etmektedir. Aslında sergilerin, Avrupa'nın gözüne Osmanlı'yı, padişahı şık, cazip ve kabul edilebilir, hatta kendilerine yakın bir tarzda göstermek, bunun propagandasını yapmak gibi birinci derecede bir amacı olduğu için teşhir tarzında ve teşhirin unsurlarında aynı zamanda batılı bir espri aranması makul ve doğru karşılanabilir. Ama İstanbul'da, halife padişahın sarayının bitişiğinde yapılan, Cuma selâmlığı gibi çok önemli bir dinî-siyasî merasimin merkezi olan bir cami için aynı veya benzer gerekçeleri kullanmayı düşünmek herhalde tek başına yeterli açıklayıcılıkta olmayacaktır" (*Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak*, s. 175-76, 180-81).

Sanılanın aksine Sultanla İslâmcılar arasında yeni İslâm yorumlarına, yeni ahlâk anlayışına yakınlık açısından kaydadeğer bir mesafe yoktur.

Kullanılan dil çok mühim

Kitapta da Sultan'ın dinî şahadaki paradoksları üzerinde duruyorsunuz... İslâmcıların bir kısmının meselâ Bediüzzaman'ın, Elmalılı Hamdi Efendi'nin, Akif'in, Mustafa Sabri Efendi'nin Abdülhamid karşıtlığından vaz geçip tövbe ettikleri söyleniyor. Buna ne dersiniz?

Bu da 60 sonrası kuruluş geliştirilmiş bir menakıptır. Bu rivayetlerin hiçbir gerçek ve kuvvetli delili yok veya ben görmedim diyeyim. İki şey birbirine karıştırılıyor; İslâmcılar da dahil olmak üzere birçok kişi II. Meşrutiyet devrinde İttihatçıların, peşisıra Cumhuriyeti kuran kadronun yönetim biçimini, istibdatlarını, hak hukuk tanımaz taraflarını, dinî konulardaki aldırılmazlıklarını gördükçe onlardan uzaklaştılar ve muhalefete geçtiler. Bunu Abdülhamid'e hak verdiler, tövbe ettiler şeklinde yorumlamak yanlış bir şey. Şunu düşünüyör ve söylüyorlardı: Abdülhamid'i ve istibdadı birlikte devirdik, siz ondan daha müstebit kesildiniz. Hepsisi bu gibi.

Sultan Abdülhamid üzerinden din dilinin hem geleneksel kodlarını kuvvetlendirdiğini hem de sekülerleştirdiğini söylüyorsunuz. İlginç bir şekilde de veriyorsunuz. İkisi birlikte nasıl oluyor?

Önemlediğim bir konu bu. Kitapta ki metinlerde bunu hilafetle ve ruhbanlıkla irtibatlı olarak bir miktar anlatmaya çalışıyorum. Fakat bu problem bugün de yeterince farkında olmadığımız veya derinliğine ilgilenmediğimiz büyük ve önemli bir mesele. Halbuki artarak devam ediyor. Şöyle: Bir met-

Kamûs-ı Türkî Sultan Abdülhamid idaresinde, ittihad-ı İslâm politikalarının yürürlükte olduğu bir dönemde İslâmla mezcedilmiş milliyetçiliğin güçlü izlerini taşır. Kitabın ithafları da öyle.

Sağ sayfada müellif Şemseddin Sami'nin ithafları: "es-Sultan ibni's-sultan es-Sultan el-Gâzi Abdülhamid Han-ı sâni efendimiz hazretlerinin yirmibeşinci sene-i devriye-i cülusiyeleri münasebet-i mübeccelesiyle himayegâh-ı ulûm u maarif olan sütte-i seniyye-i cenabı hilafet-penâhîlerine takdime-i nâçiz-i ubüdiyet-kârânedir".

Sol sayfada ayıldız altında yayıncının ithafları: "Şevketlü padişahımız efendimiz hazretlerinin taht-ı âli-baht-ı Osmanîye cülûs-ı hümayunlarının yirmibeşinci sene-i devriye-i mesûdesi büyük bir sevinç ile yad edilerek her tarafta o müteyemmen günü tebciilen nice meâsir-i mebrûre vücuda getirilmekte olduğu gibi İkdam Matbaası dahi lisan-ı ümmetin bir hatıra-i şükranı olmak üzere şu *Kamûs-ı Türkî*'yi neşr ve atabe-i cenabı zıllullâhîye arz u takdim ile kesb-i bahtiyarî eylemiştir. Fî 19 Ağustos sene 1316". (*Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak*, s. 187).

nin dinle alakalı olması tek başına onu dinî kılmaz. Bunu yoklayabileceğimiz araçlardan, göstergelerden biri o metnin, o ifadenin dilidir, hatta söyleniş tarzıdır. "Hazreti Ömerü'l-Faruk efendimiz hazretleri buyurdu" demekle "İkinci halife Hattab'ın oğlu Ömer dedi" ifadeleri düz anlam olarak aynı şeyi söylüyor gibi gözükse de kesinlikle aynı şey değildir. Sultan Abdülhamid için bazı metinler "halife-i rûy-i zemin, zıllullâhi fi'l-arz" gibi ifadeler kullanırken bir kısmı da onu "sultan, imparator, hükümet başkanı" gibi zikrediyor. Sultandan bağımsız olarak bu dili ya-

ni bu düşünceyi tahlile tabi tuttuğunuz zaman dindışı alana doğru kayan unsurları rahatlıkla görebilirsiniz. "İslâmda ruhbanlık yoktur" cümlesinin yeni dönemde aktığı istikamet de dindışı ve laik alana doğrudur. "İslâm akıl dinidir", "Anayasamız Kur'an'dır" sloganları da böyle değil mi? Cümlede İslâm ve Kur'an kelimesinin ağırlıkta olması onu dinî kılmaz. Bugün İlahiyat Fakültelerinde veya İslâmcı çevrelerde üretilen metinlerin dili ciddi bir tahlile tabi tutulursa bunu daha azmanlaşmış bir şekilde görmek mümkün olacaktır sanırım. ■